

קובל שלי - רשמי סיור בקובל

דיתה גורן, אוגוסט 2007

"הציוד שלי" לקראת המסע הזה היה קטן: מידע בסיסי על משפחת אמי ילידת קובל. משפחתה הגרעינית של שרה אמי הייתה אחת מתוך משפחת בר הרחבה שרובה ככולה התגוררה בקובל. המשפחה מנתה 6 אחים ואחיות. ההורים נחמיה וצירל עבדו בעסק המשפחתי: שתי חנויות טכסטיל. בבית היו מטפלת ועוזרת. תמיד היו דיירים נוספים שהתארחו תקופות ממושכות בבית המשפחה: בן דוד של אמי, שהתייתם מאביו, ואמו נשארה עם 9 ילדים, התגורר אצלם יותר מחצי שנה, כדי להקל על האלמנה. הערבות ההדדית הייתה ממשית! כך גם זוג פליטים שגר בביתם כשנה וחצי בתקופת המלחמה, ועוד.

סיפורי אמי על משפחתה בקובל, נעו בין שני קצוות: ילדות מאושרת והמשפחה שנכחדה. מצד אחד אמא תמיד סיפרה על האווירה הנעימה והשמחה בבית ילדותה, על הנדיבות והפתיחות של אביה שהיה מאד דתי ושמר מצוות, קלה כחמורה, אבל למען משובה של ילד ועזרה לזולת, התגמש ועיגל פינות. בחיוך ובהנאה תיארה את הבלויים בחופשות ליד הנהר וביערות. מצד שני- הזכירה את שני אחיה הצעירים שנרצחו על ידי הנאצים. הוריה שהיו ידועים בעזרתם לכל נזקק (הקימו בית תמחוי בביתם למען הפליטים שהגיעו לקובל מ-1939) לא הצליחו להציל את ילדיהם ואת עצמם. הם הומתו על ידי הגרמנים עם כל היהודים. אמא גם סיפרה בגאווה ובצער על בנות דודיה שושנה פרל ושנדלה שוורץ שהיו שייכות לארגון שהתנגד לנאצים ושכתבו בדמן על קיר בית הכנסת: נקמה!

כנערה קראתי בעניין רב את סיפורי השורדים בספר קובל. לא למדנו על השואה בבית הספר, אבל מתוך סקרנות הרחבתי על כך את הידע על ידי צפייה בסרטים וקריאה- בעיקר בחיי הבוגרים כמורה.

כשקיבלתי מארגון יוצאי קובל את ההצעה להצטרף לטיול למערב אוקראינה כולל עיר הולדת אמי, התלהבתי ומיד עניינתי בו את משפחתי הקרובה והרחבה, אך ללא הצלחה יתרה. "הגדילה לעשות" אחת מבנות המשפחה שלמדה בקובל בילדותה וביקרה בה לפני מספר שנים, שאמרה לי: "אין לך מה לנסוע לשם, לא נשאר בה כלום!" הרצון שלי להכיר את סביבת ילדותה של אמי היה כה עז, שהחלטתי לצאת אפילו לבד. החומר ששלחו מארגני הטיול חיזק את הרושם שלי שהטיול יהיה מעניין, ושהושקעה בתכנונו מחשבה רבה. המפה ששרטט צבי רז עם פירוט המבנים הרלוונטיים שהיו בקובל בעבר וציון אלה שעדיין נותרו, ריגשה אותי מאוד ומיד סימנתי את הרחובות הנוגעים למשפחתי. כשבועיים לפני הטיול בשיחה עם צבי גיליתי שאח דודי (משה פרוסמן) ושלושה מבני משפחתו יוצאים לטיול. לשמחתי לא היה גבול- גם אנשים מוכרים ואהובים, וגם הטיול יקבל מימד נוסף: משה יוכל לספר זיכרונות ולהראות במקום דברים הקשורים למשפחתנו.

יצאנו לדרך. אחרי יומיים של הכרות עם נופי אוקראינה קיבל את פנינו שלט העיר קובל: לבן בוהק, בעיצוב מודרני, מעוטר בפרחים תרבותיים על רקע הצמחייה הטבעית הסבוכה. היכן סימני העבר? צבעי היושן? רק צעדים ספורים אחרי הצמחייה התגלו בתים בודדים ישנים חד קומתיים, בעלי גגות משופעים שעליהם ארובות, ולצדן שדות מעובדים- שולי העיר קובל. הורגשה התלהבות חברי הקבוצה, כמו ילדים שמגלים משהו מוכר. כולם שלפו מצלמות וצילמו צלום קבוצתי ליד שלט הכניסה לעיר. המשכנו בנסיעה. מחלון האוטובוס התגלתה לעינינו עיר מטופחת, ירוקה. ליד בית העירייה – מבנה מודרני-אספנו את סימה שיכמן וצבי רז ונסענו לכיוון קבר האחים בבוכבה, צבי לא בזבז זמן והסביר לנו על המראות הנשקפים מחלונות האוטובוס.

כ-7 ק"מ מצפון לקובל הגענו ליעד. ירדנו מהאוטובוס והתארגנו לצעידה אל המצבה ביער, בדרך בה צעדו יקירינו אל מותם. צעדנו בשביל המתפתל בין עצים ירוקי עד, שלמרגלותיהם לבלבו פרחי בר מגוונים, ובין ענפי העצים נשמע ציוץ ציפורים. לצופה תמים זה נראה היה כמו טיול בחיק הטבע, אבל צופה חד עין היה מבחין מיד בדגלי ישראל המונפים בראש התהלוכה ובראשים המורכנים והעיניים הבוחנות את הקרקע, אולי ימצאו שריד כל שהוא לדבר האיום שהתחולל כאן לפני 65 שנים. אפשר היה לחוש בשקט הזועק ובכבדות (הלב והרגלים כאחד) בה התנהלה הקבוצה בתוך הנוף היפה. קטפנו פרחי בר (מוגנים???)...למי איכפת- כאן צעדו קרובינו חסרי מגן לחלוטין!) כדי לצרור זרים לזכר הנרצחים. הנחנו פרחים על המצבה, הזלקנו נרות זיכרון,

לכל אחד ניתנה אפשרות להביע את תחושתו, ולהזכיר את שמות יקיריו. משה פרוסמן אמר קדיש, וישראל ויסברוט סיכם את הטכס שניהל, בדברי פיוט. היה מרגש וזלגו הרבה דמעות.

חזרנו העירה והתחלנו את הסיוור הרגלי. מיד עם הירידה מהאוטובוס עמדנו ליד בית ישן בעל גג משופע מכוסה אסבסט, קירות קלופים, משקופי עץ, ווילון שצד את ליבי: לבן עם רקמת אפליקציה מהסוג שאהבה אמי כי הזכיר לה את בית ילדותה. באחת התמונות הבודדות שנשארו לה מצולמת סבתי על רקע וילון מסגנון זה. אני מניחה שבדים מסוג זה נמכרו בין שאר סוגי הבדים בחנויות הטכסטיל של המשפחה. כמאה מטר משם ראינו את הבית של הרבי מטריסק, בו היה גם בית מדרש ובית כנסת של חסידות טריסק שסבי נמנה עם חבריה, וכנראה היה בבית הרבי פעמים רבות. כיום המבנה משמש בית ספר, אומנם לא יהודי, אבל נשאר בתחום החינוך. נחמה פורתא... הצצנו פנימה - בית ספר לכל דבר: כיתות, מסדרונות ארוכים, אין זכר לפונקציה האורגינאלית שלו, אבל בחוץ נשאר המבנה האותנטי. בנין יפה מלבנים אדומות, ועיטורים מעל החלונות ובבסיסו של הגג.

אותו סגנון בנייה ראינו בצד האחורי של בית הכנסת הגדול, שגם הוא נשאר על תלו. חוץ מחזית בית הכנסת שסמלי היהדות הוסרו ממנה והיא נצבעה בלבן וורוד, שאר הקירות החיצוניים של בית הכנסת נשארו עדיין... בצורתם המקורית, אבל הקיר האותנטי היחיד הנראה בשלמותו, הוא הקיר האחורי. הוא בנוי לבנים שרופות, חלק מחלונותיו הם בצורת שני לוחות הברית, עיטורי לבנים וזיזי אבנים בחלקו העליון של הקיר, ומעליהם שרידים ברורים למדי של מגן דוד בשיאו של הגג. מבחינתי ההתרגשות העיקרית למראה בית הכנסת, הייתה העובדה, שהוא נמצא ברחוב בו גרה משפחת אמי, רחוב מגיסטרצקה. ידעתי שבימים היה ממוקם ממש לצדו של בית הכנסת. כיום יש באזור בתים חדשים. מספר בתים באותה הצר. אין שום זכר לבית משפחת אמי. משה פרוסמן, אחי דודי הצביע על המקום על עמד הבית ותחם שטח מאד גדול שלדבריו היה שיך למשפחתה. האומנם? משה היה כבן 14 ערב בריחתו מזרחה לרוסיה, ובמבט של ילד הרי הכל נראה גדול. אח"כ נעמד משה, בן ה-83, ליד הקיר האחורי של בית הכנסת ושיחזר: "כאן. ממש פה. שחקתי עם חברים כדורגל, את הכדור עשינו מסמרטוטים". משפחתו התגוררה מעבר לרחוב מול "מגרש הכדורגל" שהיוותה החצר האחורית של בית הכנסת. כיום במקום ביתו של משה יש בית ספר מטופח, עם חצר משחקים ענקית מלאה מתקני שעשועים שבני דורו של משה אפילו לא חלמו עליהם (תמונה מצורפת).

הביקור ברחוב הקטן בו עברו על אמי ימי ילדותה ונעוריה המחיש לי כיצד נרקמו היחסים בין משפחת בר ופרוסמן - שתיה משפחות יהודיות הגרות משני צדי הרחוב, כמעט זו מול זו לאחת יותר בניים, לשנייה יותר בנות, בתקופה של טרום-טרום הטלוויזיה ובודהאי-המחשב, שיחקו הילדים בעיקר בשבתות בחצר בית הכנסת. אחיו הגדול של משה, זלמן (פרוסמן-פורן) לימד בשעות אחה"צ את בנות משפחת בר עברית (הן למדו בבית ספר יסודי פולני) וכך צמחה האהבה בין דודתי חנה לזלמן והם נישאו.

בית הכנסת שבקרבת ביתם היה לב חייהם. כשנכנסנו לתוכו וראינו את המתפרה הגדולה בו, הלב נצבט. המבנה שהיה כה מרכזי בחיי הרוח של כל קהילה יהודית באירופה, הפך למבנה המשמש לפונקציה חומרית. ב"עזרת הנשים" לשעבר, אליה עלינו תחילה, הנשים הרבות שהיו רכונות מעל מכוונת התפירה, הפכו בעיני רוחי לנשים יהודיות מתפללות חרישית כששרידי קישוטי בית הכנסת מעל לראשיהן. באולם המרכזי, שבו היה בעבר ארון הקודש ומקום התפילה של הגברים, הראשונים שראינו, היו הגברים מאחורי מכוונת חיתוך הבדים. בתוך כל האבסורד הזה עמד אח דודי (משה פרוסמן, בתמונה), שהיה נער מקהלה בבית הכנסת לפני כ-70 שנה, ובחן את הקירות, את החלונות ואת האוכלוסייה הזרה שמילאה את מבנה בית הכנסת של ילדותו. פניו העידו על המתחולל בתוכו פנימה.

לצערי על קיר בית הכנסת אין שום שלט המציין מה היה תפקידו המקורי של הבניין והמתאר את השואה שהתחוללה בין כתליו לפני 65 שנה.

במוחי כל הזמן הזהדו דברי קרובת משפחתי: אין מה לראות שם...! לא נשאר כלום.. לגביי, המעט שנותר הוא הרבה! הוא מאד טעון ונותן תמונה גם של כל האין, החסר. כך גם האתרים הבאים:

- המקווה הישן, מט לפול ומתגוררים בו אנשים בודדים עניים. הוא ממוקם די קרוב לבית הכנסת בקצה הרחוב בו גרה אמי. עד 1939 זה היה המקווה שסבתי, שהייתה מאד דתייה, בודאי טבלה בו. עם הכבוש הרוסי הקומוניסטי, שמחק את כל סממני הדתות, הפך המקווה לבית מרחץ ציבורי.

- **הכנסייה הרוסית הורודה** ברחוב סמוך. זו הכנסייה שאמא פעמים אין ספור חלפה לידה אבל מעולם לא ראתה אותה מבפנים כי זה היה "מוקצה". אגב, כל הכנסיות הרבות שצמחו בקובל בולטות בטיפוחן הרב, בעיקר במקומות שסביבתן מוזנחת. תופעה שניכרה בכל הערים בהן ביקרנו באוקראינה.
- **משאבות המים הידניות** בשכונות הישנות בעיר, צבועות בתכלת (למנוע חלודה? ליופי?) ועדיין פועלות. בעבר שמושן היה רב, כי עדיין לא היו מים זורמים בבתים.
- **תיבות דואר ישנות** וחלודות, מעטות, נותרו בצידי הכבישים, בהן מגרות רבות לפי מספר המשפחות, ניכר שכבר מזמן אינן בשימוש, כנראה שגם בעליהן אינם כבר, ואין מי שיסיר אותן מהנוף. את מקומן תפסו תיבות על קירות הבתים החדשים.
- **השוק העירוני**. לצערי הגענו אליו כשכבר היה סגור, כך שלא נותרו לנו ריחות ותמונות מחנויותיו מרוכליו ומקונו. נצטרך להשלים זאת בסיוור הבא... נותרנו רק עם המידע שלככר השוק "הוזמנו" קרובינו על ידי הגרמנים, בהבטחות שווא, ומכאן הוסעו אל גיא ההרגה בכוכבה.
- **תחנת הרכבת**, כיום כמו בעבר, צומת מרכזית. בקירבתה הקטר הישן צבוע בצבעים עזים-מוצג מוזיאוני. לתחנה הישנה אין זכר בשטח, אלא בגלוייה שרכשתי אחרי חיפוש ממושך של עובדת המוזיאון העירוני. לרכבות מלחמת העולם השנייה יש קונוטציות איומות. לרכבות שעברו בקובל יש אסוציאציות אישיות, מחד גיסא - רכבת הנוסעים האחרונה מקובל לרוסיה (ב-22.6.1941) בה משה פרוסמן ומשפחת אחותו נמלטו לרוסיה ובזכותה נצלו. ומאידך גיסא – רכבת לאותו כיוון שאמא של משה הייתה אמורה לעלות עליה בשעות הערב, כדי שתספיק לארגן סדורים הכרחיים אחרונים לקראת עזיבת הבית לתקופה ממושכת, רכבת שכבר לא יצאה, ובכך נחרץ גורל האם גיטל ונכדה דובלה (בן השבע) שחי אצלה באותה תקופה. שניהם ניספו. (ביוני 1939 נסע אחיו של משה, זלמן פרוסמן-פורן עם בנו הקטן דובלה, מישראל לקובל, לטפול רפואי וביקור הוריו והורי אשתו. פרוץ מלחמת העולם מנע את שובם ארצה. וכשרוסיה הצטרפה למלחמה זלמן גויס לצבא האדום, ניצל וחזר ארצה עם אחיו משה. הוא העלה את אחיו הצעיר ממנו ב-18 שנה, על ידי שימוש בזהות בנו דובלה ז"ל שמסמכיו נשמרו אצלו)
- **יער הורודולק** כ-7 ק"מ מדרום לקובל. כאן היו תנועות הנוער מקימות מחנות וקייטנות, ומשפחות היו יוצאות לנופש ביער זה. במבט של געגוע הייתה אמא מספרת על הבילויים פה בחופשות: קטיפת פירות יער, איסוף פטריות, משחקי חברה בין העצים, ושייט על **נחל הטוריה** שאת פינותיו היפות ראינו בחלקים שונים של היער.
- **בית הקברות היהודי החדש** שנהרס על ידי הרוסים תוך התבססות על חוק שלהם: אם חמישים שנה לא קוברים בבית קברות אפשר להורסו (לא עזרו מכתביו של אבא של סימה שהגיעו עד לקרמלין). במצבותיו השתמשו כחומר גלם לבניית גדר בבסיס צבאי סמוך. אחרי שאוקראינה הפכה למדינה עצמאית, לחצו סימה ובני משפחתה על העירייה להעביר את שרידי המצבות לקבורה ובקשתם נעתרה. בבית הקברות נותרה מצבה אחת בודדת שצמחה הסתירה אותה מעיני ההורסים. על השטח שהתפנה נבנו מוסדות תרבות – זו תרבות? ? הרי הרסו ותרבות הם דבר והיפוכו.
- **משרד האוצר הפולני** בו כיהנו עושי דברו שר האוצר גרבסקו שהיה אנטישמי. הוא זה שגרם לחיסול עסקיו הפורחים של סבי ושל יהודים נוספים (1939).
- **אזור "החולות"**, השכונה האמידה של יהודי העיר. רובם ככולם יהודים חילונים, משכילים, בעלי מקצועות חופשיים, אנשי העולם הגדול. עליהם נמנה משה פרל אח סבתי שאשתו הייתה אחות סבי (קירבה משפחתית משני הכוונים, אולי זה מסביר את הקשרים ההדוקים בין משפחת בר למשפחת פרל). משה פרל היה רב פעלים, הוא היה ראש הקהילה היהודית בקובל, סגן ראש העירייה, ויושב ראש ההסתדרות הציונית בעיר. באזור זה עומדים על כנם בתי יהודים בודדים, שכיום מתגוררים בהם אוקראיניים.
- **בית הקולנוע "אכספרס"** היה בבעלותו של משה פרל. בשנות ה-30 ז'בוטינסקי נתן בו הרצאות. כיום זה בית קולנוע עירוני.
- **בית הספר העברי הרצליה**- בית ספר יסודי, באזור החולות, בו למדו בנות משפחת פרל (חנה ושושנה). בזמן הכיבוש הגרמני הוא היה בניין היודנראט.

כל האתרים הנ"ל (ועוד נוספים שלא מוזכרים ושחלקם גם לא הספקנו לראות), מפריכים את מה שנאמר לי לפני הטיוול "לא נשאר שם כלום...!", אלה מראות ממשיים, פרורים של מציאות, שאנחנו כצופים צריכים לשזור אותם ולהשלימם- בעזרת מידע שרכשנו, סיפורי הורינו ודמיונו- למסכת חיים גדולה שהתקיימה כאן ושהווייתנו היא המשכה. לפי דברי שלום עליכם, שספריו ליוו אותנו במשך כל הטיוול: "בשביל מה הלכו יהודים לתיאטרון? או בשביל **לבכות** או בשביל **לצחוק!**", גם לנו משתתפי המסע המיוחד הזה הייתה מטרה כפולה זו:

מצד אחד באנו לחפש שורשים, להגביר את הקרבה להורים לסבתות ולסבים ולמשפחה היהודית המורחבת, רצינו להזדהות עם הכאב של אלה ששרדו את התופת, ועם הרבים שמזלם לא שיחק להם והם נרצחו באכזריות על בסיס תורת הגזע המטורפת. הצטמררנו מהמגע עם בורות המוות, הקברים ההרוסים, ומה"אין קברים". השיא היה בהזכרת שמות קרובינו

ובאמירת קדיש בקבר המשפחתי (של רובינו) בקובל. התרגשנו בעיניים בורקות לפגוש יהודיה אחרונה בעיר התחתית של צ'רנוביץ' שהייתה פעם כולה "יודן שטאדט" וגם דמענו פעמים רבות.

מצד שני בנו לאוקראינה גם כדי לחזק את גאוותינו בתרבות היהודית שהתפתחה כאן: פרוזה, שירה, מוסיקה. באנו להרגיש שאנחנו חלק מתרבות זו. הגענו הנה כדי להבין יותר את חיי הקהילה היהודית שצמחה כאן, שהרימה על נס ערכות הדדית, ושמה דגש על מוסר ומסורת, וכל זאת מלווה בהומור היהודי המיוחד, שנתן כוח גם במצבים הקשים ביותר.

בזכות הידע הרב של המדריכים אליעזר לסובוי ודר' מרדכי יושקובסקי הרחבנו אופקים והקשר להורים וליהדות קיבל משמעות עמוקה יותר. בזכות הכישרון המדהים של מרדכי גם צחקנו הרבה. ועל כל אלה ניצח דן מריאן שדאג במיוחד לתנאים הפיזיים: אוכל, מים, רופא, (שהיה גם סבל ואינסטלטור...) דפי כתיבה ועט, ובין נזיפה לנזיפה חייד והתבדה. תודה לכל צוות המדריכים כולל סימה שיכמן עם קשריה בקובל, ובעיקר תודות לצבי רז שבזכות יוזמתו נולד הטיול הזה בכלל, ובזכות עבודת המחקר שעשה על קובל, כולל המפה וההדרכה, הצליח מאוד הביקור בה. ואחרונה חביבה, תודה לקבוצה הנהדרת שהיו בה אנשים אחד-אחד (מה שצפוי מקובלאים....) והיתה בה דינמיקה מצוינת ואוירה טובה.

תודה לכולכם ולהתראות,

המחקר שעשה על קובל, כולל המפה וההדרכה, הצליח מאוד הביקור בה. ואחרונה חביבה, תודה לקבוצה הנהדרת שהיו בה אנשים אחד-אחד (מה שצפוי מקובלאים....) והיתה בה דינמיקה מצוינת ואוירה טובה.

תודה לכולכם ולהתראות,

הקיר האחורי (המזרחי) של בית הכנסת הגדול.

מבט מהמגרש בו שיחק משה פרוסמן (ביחד עם ישראל שייניס) בכדורגל מסמרטוטים. היום חצר המשחקים של בית ספר.

חצר הרבי מטריסק

המצבה היחידה שנשארה בבית הקברות החדש

